

Signore Codolagni, és más hasonmások

KODOLÁNYI GYULA: A TENGER ÉS A SZÉL SZÜNTELEN

„Bőség, kusza bőség...” — töpreng Noah Webster készülő szótára fölött, s ugyanez az izgató érzés keríti hatalmába az olvasót is, mind mélyebbre hatolva Kodolányi Gyula most megjelent kötetében. Mert valóban: „van benne liget, tisztás, indás, bokros sűrű”. A verstermészet kutatója végigbarangolva a könyv öt ciklusán (öt lírai éghajlat, ötféle dús vegetációján) kifulladásig áll meg... Ám csak egy pillanatra, míg ledobja rendszertani katalógusai nyúgét, hogy szabadabban nekivághasson újra e nehéz ózonlevegőjű rengetegnek.

Meg kell vallani, nem mindennapi öröm várja. Kevés ilyen rejtett gazdagságú költői világ kínálja magát manapság. Új versesköteteteink többnyire csak unalmas séták: csikorgó törmeléksövényen vezetnek, hulló kerti díszek, tarlott bokrok között, hol alig-alig „leng a zefír”... Ki merné hinni, hogy van még tájék, melyben a szél szüntelen — költő (lélek!), kit elevenen tart emlékezés, szenvedély és elemző értelem? És ha van, létezik — mert hiteles bizonyíték rá ez a kötet —, vajon mitől létezhet, és miért ilyen? Bárhol is keressük, valami különös modern pantheizmusban kell föllelnünk okát. Igen, ez hat e vadregényes lírai rengeteg ízeiben oly egyedien és egyben kultikus átlenyegüléssel.

Persze bonyolult szintézis ez, nem sikerülhet egyformán minden magassági szinten. A kötet első ciklusa inkább változatos aljnövényzet még. Találni itt áttetsző kicsiny hajtásokat (Kínai tájkép, Két dal), arborétumból mentett példányokat (Kihaló fájdalmaink, Barázdabillegető) és van egy különös gombacsoport is (Négy változat egy Robert Creeley-versre). A „Tervek egy tájjal” alcímű válogatás már többet ígér az erdőből. Darabjai kis prózaversekké — költői prózákká — bokrosodnak. Konkrét, tapintható tövükből abszurd oltványok hajtattják a történet ágait meredeken a magasba. Nem egészen „természetes” flóra ez, valami furcsa átmenetiség figyelhető meg benne. Köznapi realitás és költői absztrakció még nem nemesedett itt össze igazán; érezni a mondatok váratlan elnyesésén, s a cselekmény ágazásainak bizarr irányváltásaiban. A közöttük bókklászó olykor fennakad kihegyezett csúcsaikon, poénvégükön (Lepkék), de ezt az apró bosszúságot nemigen bánja: bőséggel kárpótolja a „cserjésből” áradó sokféle szín, aroma, s a lépten-nyomon felvirító őszinte vallomás (Ajánlom).

Már ez a költői szint is esszék indázásaival van tele, de a „Noah Webster igaz élete” és a „Noah Webster naplójából” a töprengések, meditációk valóságos dzsungele. Egyenesen liánként futnak fölfelé. És itt végre van hová, van mire! Ez a kötet gerince (elhelyezésében is a középső egyharmad), sudár magaslatok a fojtott szenvedély trópusi klímájában... Lenyűgöző rész, de kerüljük meg egyelőre, ide még úgyszólván vissza kell térnünk, hogy jobban belemélyedhessünk.

A Noah Webster után az „Új Világ” lépték- és hangulatváltás megint. Első hét darabja eredeti, rövid kis portré. Amerikai élmények, találkozások pillanatképei: a néger sofőrrel, az erdőkerülőrrel, az olasz fakereskedőrrel, az áruházról, az öreg filozófusról. Csupán az utolsó kettő (A tenger és John Smith; Fenyőzűgásban, a tűzkigyó levedlett bőrében) terebélyesedik extatikus lendülettel, s jut még egyszer a „Webster” magasába. Érezni: elemi erő lüktet itt megint, a hullámzó sora akár egy faóriás szélszaggatta lombzata. Emlék, szenvedély, felismerés és rezignáció — egymásba tűnő vonulatok szüntelenében.

A kötetet az „Átkötések” zárják (William Carlos Williams, Robert Duncan és egy indián szerző műveiből valók). Talán ezek viselik magukon leginkább Kodolányi „botanikus” odaadásának nyomait. Klasszikus pompájában virágzik itt a költői nyelv újra — mintha csak nyugatos fordításokat olvasnánk (Anyám volna soly-

mász). A kötet igényességéhez méltó befejezés ez, mégis szinte sajnálja az ember, hogy nem a „Webster” katarzisa marad utolsó benyomásul...

Úgy tűnhet, igaztalan e sokféleségből kiemelni a „Webstert”, ám ha akarjuk, ha nem, az magától is kiemelkedik. S nem csupán, mert nagyságrendjével imponálóbb (már-már a lírai kisregény léptékét sejteti), hanem mert stílus- és jelentésárnyalatban is dúsabb, kiterjedtebb a többinél. De vajon mitől? Kodolányi rendkívül finom rafinériával fölépít egy epizódorozatot, melyben a többszörös szerepváltás által az alanyi költő lehetőségeit megőrizve meghaladja. Alapjában véve egy monológfüzér ez. A költő alakja fokozatosan áttűnik benne a múlt századi amerikai szótáríróba. Félfikció, dokumentumszövegekkel (szójegyzet, napló) közbe-közbe költői párbeszéddek, finoman felvázolt jelenetezések.

Mondhatja bárki, nem új fogás ez (elég csak a Psychére gondolni!); a „deklaszálódó” költészet kapaszkodása drámába, epikába... Nem, nem új fogás, de hát nem is ez a lényeg. Az eredmény a fontos, hogy hiteles és hatásos művet hozzon létre.

És ez itt maradéktalanul sikerült. Lássuk csak, miként! Az imént azt állítottam: a költő alakja fokozatosan áttűnik Websterébe. Nos, hát nem egészen így van, ennél bonyolultabb a dolog. Érdekes utána járni, nem öncélú bújócska ez (bár játéknak is szellemes), valódi kulcs a megértéshez. Azonosulás és eltávolítás, átélés és reflexió, öntudat és önfeladás gyötrő dilemmája tárul eléink e szerepváltásokat elemezve.

Az első rész címe „Noah Webster igaz élete” tárgyilagos krónikát ígér, de hamarosan kiderül, ironia lappang e látszólagos objektivitás mögött. Az álom (Noah Webster tréfája), melyben a költő kétségbeesett küzdelmet vív a szótáríró szellemével, nem igazi történet. Mint ahogy nem történet, életrajzi adalék az sem, hogy a szótárírot szertartásos reggelizésében megzavarja egy hernyó (Retek), jöllehet itt kizárólag Websterről esik szó, méghozzá hagyományos elbeszélő modorban. A „Gőzmozdony”-ban a Webster-kortársak egész galériája állja körül az újkor nagy technikai csodáját Byrontól Petőfiig. (Egy asszociáció erejéig még Buster Keaton is megjelenik.) Ez már valóban esemény, mi több, történelem. Azonban N. W. csak *egy* a szemtanúk közül, s ráadásul nem is az ő szempontja, megítélése lesz a döntő. (A lelkes Walt Whitman áll egymagában, a többiekkel szemben.)

A következő „epizód” a Káposztaföldek. Különös gondolatok megelevenedő, suttagó káposztafajokról, emberi sorsok titkos üzenetéről. Webster itt Nagy S. Ernő „rádióbemondó” hangján kottyant bele a szubjektív eszmeifuttatásba, szabatosan definiálva a szóban forgó tárgyat (a káposztát). Ám a költő számára nem a formák leírása, hanem a „belőlük sugárzó kifejezés” a fontos; a rádiót (Webstert) ezért ingerülten kikapcsolja.

A fordulópont a Beavatás: Noah Webster hálójában. A szótáríró kísértése (írni, lejegyezni mindent!) itt, ezen a ponton teljesedik be visszavonhatatlanul: „Két napja tehát, hogy lesben ülök a teraszon, úgy várom léprecsalt gondolataimat.” Egy kirándulás Websterrel a légymányosi téli kikötőben, gyerekkori csatangolások színhelyén — ennyi szabadságot enged még magának utoljára a költő és azzal eltűnik, beleolvad a szótáríró alakjába. A cikluszáró két írásban (Az én hajam, Noah Webster búcsúja) már általa vall elhivatottságáról. Testamentum, átvállalt és továbbadott örökség fogalmazódik meg e sorokban.

„Sorsom én is nevében hordom. Noénak kereszteltek szüleim, ki tudja, milyen reménnyel, milyen szorongással. Miért akarták, hogy a világ (az ő világuk) átmentője legyek özönvízen át. Lesz-e özönvíz, volt-e.

Tudták-e ők is, hogy a világ folyton pusztul és születik, hogy az én bárkám, szótáram fele terhe is elpusztul; életét veszti, mire mindent berakodok. Húsz éve rakodok, az özönvíz szüntelen, szüntelen az alámerülés az örök vízbe, szüntelen az új élet felbukkanása az árból. Halni készül az élő, amint bárkamba emelem.”

És később: „Az én bárkám lakói szavak. Nem asszonyt költöztetek belé, csak

nevét, nem gyermeket, csak nevüket. Fiam-borjam szó, kutyám-macskám szó mind, nincs egyéb rokonom, vagyonom, csak ez a toll, ez a darab papír.”

Úgy tűnik, a küzdelem ezzel lezárult, „Webster-Kodolányi” végzete megpecsételőddt... Mit tartogathat még ezek után számunkra „Noah Webster naplója”? Többet, mint gondolnánk. Mindenekelőtt — hogy végigvigyük a szerepviszonyok elemzését — kiteljesedik a fikció: itt már valóban csak a szótáríró váltólázás belső monológjára kell figyelniünk. Nincs többé nézőpont-áthelyezés (egyéb szereplők színrelépésével), Webster ellentmondásos figurája képes minden lényegi mondanót integrálni. A költő azért még ide is becsempészi saját alakját egy alig leplezett inkognitóval (Signore Codolagni — Webster szótárkészítő teamjének embere):

„Codolagni hosszan fürkészte arcom, mikor a könyvtárba léptem. Megint. Óvatosan tette, de észrevettem. Mit bámul folyton? Arcátlan firkász, digó. Titkon megfigyel.” Van hát bizonyos külső reflexió, ám ebből csak annyit érzékelünk, amennyit Webster és amennyit a napló kerete enged.

A napló — a legszélsőségesebb írásbeli személyesség, s vele szemben a szótár, az extenzív totalitás, de legalábbis nagyratörő igénye. Telitalalat, mesteri kettősség, Kodolányi lépten-nyomon él is vele, egymás mellé illetve Webster romantikus csapongásait és szavainak maga által meghatározott szótári definícióját. („Vázlatban átdolgoztam ezeket a szócikkeket: összhang, mennyei, csapodár, tengerszem, indulat, érintés, ribanc, sugárzás, kozmosz. Például a sugárzás: l...”)

De álljunk meg, miről is szól ez a másfél tucatnyi naplójegyzet? A magányos, öregedő szótáríró fellobbanó szerelméről fiatal munkatársnője, Inez iránt. Egy szenvedély története tehát, az elhatalmasodó monománia pontos és megrázó leírása. (Csak jelzésszerű analógia Gogol: Egy örült naplója.) E köré szövődik minden egyéb, a költőien-köznapis valóság ezer szála és ennek a szenvedélynek rendelődik alá vagy fölé a nagy mű is, a Szótár. A lelki folyamat töretlen, jóllehet mélyen ellentmondásos. Manifesztálódása sodró lendülettel visz a végkifejlet felé. A hős iránti szimpátiánk az események fölgyorsulásával átcsap empátiába. Emiatt van, hogy az olvasót végül ritkán érzett katharzis fogja el.

Szó volt már róla a fordításoknál, de érdemes ismét kiemelni: Kodolányi rendkívül finom nyelvérzékű költő. Webster lelkiállapotát tökéletesen jelzi hangváltásaival. Irónia, öngúny, precizitás, frivol játékosság és pátosz — olykor mindez ugyanazon a lapon. Mégsem hat eklektikusan: csak ott él vele, ahol szükséges. S erre mintha egyre jobban vágyázna. Bizonyára tudta, érezte maga is írás közben, hogy immár lélegző figura sorsa van kezében, akit megfullaszthat a költői eszközök fölösleges halmozásával. Stílusa a mondandó súlyosbodásával egyre könnyedebb, mármár éteri. Az elemi érzések keresetlen is szavakba találnak. Webster utolsó följegyzése jóformán tőmondatokból áll, hűen az emelkedett-rezignált számvetéshez:

„A Szótár új kiadása elkészült legalább. Teljes egész. Hisz magában és nem felejt. Nem felejt el Inezt, emlékszik rá a szócikkekben, amiket akkor írtam...”

S ezek a szavak nemcsak a máig is „nagy Websterként” emlegetett műre, de Kodolányi Gyula kötetére is érvényesek. Valóban: kísérlet ez is, egyfajta teljesség befogadása, szembeszegülés az elmúlással költészet és élet nagy szintézisének keresésében.

De nem csupán kísérlet, keresés — szép megvalósulás is egyben. Biztató jele annak, hogy a lírai totalitás igénye, az alapkérdések megválaszolásának vágya elevenen él még java költőinkben. (*Szépirodalmi.*)

NÓVÉ BÉLA